

Horváth Mária Ilona

„Gyere, persze, hát eddig is jöttél!” | Szerepdilemmák egy terepmunka kezdetén

A címben foglalt idézet S.-től, gyerekkori barátomtól és egyben hosszan szervezett, de akkoriban még nem megkezdett terepmunkám egyik kulcs adatközlőjétől, származik. Mindez akkor hangzott el, amikor már sokadszor beszéltük át hozzá és a „nem-közösségbe”¹ való érkezésem, illetve tervezett kutatásom bizonyos részleteit. A megfogalmazás, ahogy S. jóváhagyta elképzeléseimet, tömören foglalja össze terepmunkám egyik legelső kihívását: újonnan megjelenő kutatói pozícióm mibenlétének tisztázását egy olyan közegben, ahol már más minőségben ismertek és elkönnyveltek.

Írásomban ezért ezt a mondatot sorvezetőként használva kíséreltem meg áttekinteni azokat az etikai kérdéseket, amelyek baráti látogatások, később előzetes terepfelmérések, a kutatási terv összeállítása, valamint az azóta ténylegesen – bár nagyon frissen – elkezdett terepmunkám során felmerültek. A főbb dilemmák a kutatói identitás és szerepkör kialakítása és meghatározása kapcsán jelentkeztek és jelentkeznek, egyfelől belső vívódásként, másfelől pedig a vizsgált csoport tagjainak megfogalmazásában.

Terepmunkámat egy 2015. decemberi hanuka ünnepségen² kezdtem meg egy Bécsben élő, zsidó felsőoktatási hallgatókat tömörítő, alapvetően világi beállítottságú szervezetben. A kezdőpont kijelölése maga is módszertani és etikai problémát jelent; decembertől – a tervek szerint legalábbis – fél évet töltök Ausztriában, ugyanakkor a szervezet programjait több mint két éve látogatom. Ezeket az alkalmakat azonban még nem lehet előzetes terepfelmérésnek nevezni, hiszen eleinte tisztán és kimondottan látogatói, baráti minőségben vettem részt bizonyos ünnepeken és eseményeken. „Ha valaki pár napra vagy hétre érkezik, alig számít, hogy a közösség [...] elfogadja-e vagy sem, elhelyezhető-e számukra saját társadalom- és közösségstruktúrájukban akárhol is, hiszen jelenléte ideiglenes. A vélemény, ha alkotnak is róla, nem feltétlenül befolyásolja a

¹ Kutatásom egyik központi kérdése éppen az, hogy minek nevezi magát, hogyan nevezhető az általam vizsgált csoport, S. véleménye szerint ők nem közösség. A dolgozatban ezzel együtt mégis néhol közösségként is hivatkozom a csoportra, S. ítélete egyfelől nem általánosan elfogadott, másfelől pedig az átfogóbb érvényű megállapításokban a könnyebb érthetőség miatt.

²„Hanuka: nyolcnapos örömmünnep a Makkabeus-felkelés győzelmének és a jeruzsálemi szentély megtisztításának és újrászentelésének emlékére; *héber*” (Papp 2015:190)

mindennapi érintkezést, hiszen az illedelem, a jó modor védő és távoldartó keretei megőrzik azt a távolságot oda és vissza is, ahol mindkét fél saját kultúrájának érték- és ítéletszövedékének melegéből nézheti a másikat.” (Murányi 2013:22) Murányi soraival összhangban, a csoport tagjai S. vendégeként kezeltek, türelemmel és megértéssel fogadták tehát kulturális és vallási ismereteim hiányosságait, illetve bizonyos – és számomra kissé meglepő – tisztelettel is, lévén S. a szervezet meghatározó tagja, alelnöke; így nem merült fel sem a csoporthoz fűződő viszonyom, sem pedig identitásom tisztázásának igénye.

Vitathatatlan továbbá, hogy kutatásom szempontjából meghatározó információkhoz jutottam hozzá szinte tudattalanul ebben a két évben, köztük éppen ahhoz a fontos tudáshoz, hogy hogyan viszonyul a csoport a vendégekhez, mennyire nyitottak az idegenek és kérdéseik felé. Olyan strukturális jellemzőkhöz³ is hozzáfértem továbbá, amelyeket csupán kutatói szerepből lényegesen nehezebb lett volna feltárni, talán nem is volnának érdemben vizsgálhatók. Kérdés azonban, hogy éppen ez az ismeretanyag mennyiben használható fel a kutatáshoz, helyes-e építeni rá/tovább vizsgálni vagy – amennyire ez lehetséges – figyelmen kívül kell hagyni.

Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy pontosan az ebben a két évben tapasztaltak keltették fel érdeklődésemet a „nem-közösség” mint kutatási téma iránt, vallásantropológiai és urbanizációhoz kapcsolódó szakmai kérdéseim is ekkor merültek fel, így nem kezdhettem a kutatást teljesen tiszta lappal és elmével. Maga a csoport sem tette volna ezt lehetővé, hiszen – ha felületesen is – ismertek és kötöttek egy taghoz. A csoporthoz való kapcsolódás felől vizsgálva ez valamelyest könnyebbséget jelent;⁴ nehézséget okoz ugyanakkor eddigi „vendég-státuszom” átértékelésében.

A kutatói szerep ugyanis alapvetően más, mint a vendégeskedés; célja éppen az volna, hogy a vizsgálódás – amennyire ez lehetséges, amennyire a közösség engedi – bepillantást nyerjen a közösség által a szívesen (vagy akár nem szívesen) látott vendégeknek prezentált kép mögé (Bakó 2004). Az antropológusnak tehát olyan bizalmi viszonyt kell kialakítania a vizsgált közösséggel, amely garanciaként szolgál arra, hogy a tagok önmagukról felfogott valóságukat bátran és őszintén megoszthatják vele (Geertz

³ A várható tisztújításhoz kapcsolódó személyi ambíciókról van szó, ezek a csoport vallási irányultsága és elkötelezettségének mértéke felől is alapvetőek.

⁴ Bár árnyalja is a létrejövő kapcsolati hálót. Vö.: „A te választásod volt: azzal, hogy a faluban akkor még fellelhető, főként idősebb magyarok közül fogadtad el valakinek a szállásajánlatát, a <<hová tartozol?>> kérdését akartad megkerülni. Sehova se akartál tartozni, azért, hogy mindenhová tartozhass. Azt gondoltad, ha beköltözől egy cigány családhoz, azzal választottál: a falu szemében ezentúl az ő <<bandájához>> (értsd: kiterjedt nagycsaládjához) tartozol, a többi banda viszont már tartózkodóbban tekint rád.” (Durst 2011)

1995), nem kell attól tartaniuk, hogy az információkat eltorzítja vagy helytelenül használja fel. Továbbá a kutatónak egyfelől fel kell ismernie kutatott közössége nem kivihető titkait (Zempléni 2000) – legyenek ezek számára hozzáférhetők vagy esetleg előle is elzártak – és biztosítania is kell a közösséget, hogy ezt a szakrális, morális, közösségi vagy éppen személyes titkos anyagot nem mutatja be illetéktelenek előtt. Esetemben a már megszokott vendégből még szokatlan kutatóvá átlényegülés kihívása éppen az, hogy nem csupán nekem kell egy már begyakorolt viselkedési mintát átlépnem, hanem a közösség hozzá(m)állása is árnyalódik; meg kell nyugtatnom a tagokat, hogy eddigi, a kívülálló vendégnek mutatott arcukat és a kutatás során szerzett, remélhetőleg mélyebb, tapasztalataimat nem mosom össze, inkább felismerni igyekszem, ha és amikor kiegészíthetik egymást.⁵

A címadó mondat azonban egy ennél komplexebb feladatra is utal: a közösség számára is érthetővé és elfogadhatóvá kell tenni, hogy miért és hogyan viselkedem másképp, mint korábban. Jelenti ez egyfelől a kutatás menetének és céljának – legalább – vázlatos bemutatását, a terepmunkát megelőző ismeretségek és viszonyok körének tágítását és milyenségük alakítását; másfelől pedig az antropológia értelmének, a vendégeskedéstől való elkülönítés szerepének tisztázását és a kutatástól várható (a közösség szempontjából tekintett)⁶ eredmények előre jelzését is. „Az egyértelmű, hogy az antropológusnak minden szituációban világossá kell tennie ottléte okát, és számolnia kell azzal is, hogy valamennyire az őt körülvevők számára ő is <<tereppé>> válik – kérdezősködni fognak munkája, családja, saját élete felől.” (Schneider 2013:40)

A kutatási szándék jelzésével valóban felmerültek eddig illendőségből vagy érdektelenségből került témák is. Amíg vendégként voltam jelen, a csoport tagjai nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget meggyőződéseimnek, motivációimnak és ezeket jelentősen meghatározó identitásomnak⁷ sem. Az antropológia azonban a – sokféle módon felfogott és meghatározott – másságot vagy különösséget (esetenként éppen a valamilyen

⁵ Felmerült az aggodalom, hogy a kutatás során esetleg „kiderül, hogy nem is vagyunk vendégszeretőek” – szintén S. megjegyzése.

⁶ Durst elemzése szerepének megváltozásáról véleményem szerint a „Mit vár és várhat a közösség a kutató jelenlététől?” kérdésen keresztül nem közvetlenül, de meghatározóan kapcsolódik ide. (Durst 2011)

⁷ „Nézzük meg, mit is értünk identitáson. Azt, hogy kik vagyunk, <<honnan jövünk>>, a hátteret, amelyhez képest ízlésünk, vágyaink, véleményeink és várankozásaink értelmezhetővé válnak.” (Taylor 1997:129)

aspektusból különösnek tekintett saját kultúrát) vizsgálja,⁸ így a közösség és a kutató közötti viszony mibenléte ebből az aspektusból is tematizálódik.

„Amikor az antropológus felkeres egy közösséget, amelyben kutatást kíván végezni, (amelynek ő maga nem tagja), és etnikumában, vallási meggyőződésében [...] különbözik a tagoktól, ezek az emberek először nagy valószínűséggel csak arra tudnak vele kapcsolatban fókuszálni, hogy valamiért nem illik közéjük, más, mint ők.” (Baumann 2013:33) Másságom és identitásom kérdése tehát akkor vetődött fel először fontos kérdésként, amikor végiggondoltam, majd a csoport néhány tagjának felvázoltam tervezett témámat. Kutatásom – a kezdeti elgondolások szerint; ez természetesen a terepen tapasztaltak függvényében változhat – a vallási identitás és a nagyvárosi lét egymásra gyakorolt hatására fókuszál egy olyan, fiatalok által látogatott közösségben, amely a zsidó vallás jellegzetességei okán elsősorban származási alapon szerveződik.⁹

A vizsgált közösség tagjai és a kutató közötti hasonlóságok és eltérések természetesen nagyban meghatározzák a kutatás lehetőségeit; a közösség felől kérdésként is megfogalmazódott, hogy szintén nagyvárosi felsőoktatási hallgatóként mi az, amit éppen ez a szervezet tud nekem megmutatni, mi tett a kulturális antropológia értelmezési kerete felől kíváncsivá eddigi vendéglátóim mindennapjaiban. Ebben az érdeklődésben is megmutatkozik, hogy a terepmunka során a kutató is megfigyelés tárgyává válik; és nem kizárólag a közösség, hanem valamelyest önmaga felől is; tudnia kell megindokolni, hogy miért éppen az adott helyen és az adott módszerrel kutat (Murányi 2013).

Terepemem éppen a csoport által is kiemelt azonosságok és a (korábbi „vendégstátuszomban” kevésbé hangsúlyosan megjelenő) másságok izgalmas keveréke vezetett a kutatás ötletéhez: miként alkotnak egységet a nagyvárosi fiatalok, általam is ismert és megélt, mindennapjai és a hagyományok által erősen meghatározott, általam mindennapi tapasztalatként nem ismert vagy megélt, zsidó vallási és kulturális élet szokásai.

A közösségtől való különbözőségem tehát a vallás és a kulturális hagyományok oldalán jelenik meg, a tagok mindennapjait szellemiségükben is áthatja és praktikusán is alakítja egy olyan elem, ami a kutató hétköznapjait nem szervezi. Római katolikus

⁸ „Így jelent meg a társadalomtudományok gyakorlatában az említett „megérteni annyi, mint egy valóságtípust a másokra visszavezetni” tétel, s különösen kézenfekvő az egyik valóságot a másokra visszavezető módszer elfogadása a *kulturális antropológiában*, amely éppen azáltal vált önálló tudománnyá, hogy érdeklődésének középpontjába a Másság és Azonosság összeegyeztethetőségének kérdését helyezte, s előszeretettel keresett magának olyan, a szó földrajzi és/vagy etnikai értelmében is <<más>> világokat, amelyekkel a sajátját megmagyarázhatja, tehát amelyekkel ily módon egy másik valóságtípust értelmezhet.” (Kapitány – Kapitány 2008)

⁹ A konkrétan vizsgált közösségre ez az általánosítás máris kevésbé igaz, ez is teszi különösen érdekessé számomra.

vallásuként szűkül tehát a hozzáférésem a tradíció egészéhez. Nőként pedig bizonyos rituális tevékenységekben nem vehetek részt, így ezekre a területekre csupán korlátozott a rálátásom.¹⁰ Vendégként ez nem volt igazi akadálya az együttlétnek – bár ez sem magától értetődő, inkább a csoport nyitottságából következik –, egy módszeres kutatás során azonban nehézséget jelenthet(ne). A szervezet azonban alapvetően inkább világi beállítottságú és egalitárius, így személyes meghatározottságaim nem zárnak el alapvető információktól – tehát a kutatás is lehetséges –, viszont érdekesebbé tehetik meglátásaimat és párbeszédet nyithatnak.

Az eseményeken való részvételem a kutatási szándék említésével óhatatlanul más minőségűvé vált, vendégként én sem éreztem fontosnak identitásom tisztázását, a kutatói szerepbe lépéssel azonban felmerül az etikai dilemma: Mikor és hogyan helyes szóba hozni jelenlétem hátterét, identitásom elemeit? Ez a nehezen – és kevésbé általánosságban, inkább az adott terephez és konkrét szituációhoz alkalmazkodva megválaszolható – kérdés¹¹ a címadó mondat egy újabb jelentéstartalmát bontja ki.

Ha tisztázódik is a kutató jelenlétének célja, és a közösség el is fogadja ezt (tehát a tagok már nem tekintik ritkábban vagy gyakrabban érkező vendégnek, találnak számára valamilyen helyet); bizonyos tekintetben akkor is „kívül” marad. S. maga is tanult etnológiát, pontosan átlátja a „vendég-státusz” és a kutatói fellépés közötti különbséget, mondata viszont rámutat a két szerep között – az adott közösség tagja számára megjelenő – hasonlóságukra is: a csoport eddig a „vendég mint valamelyest kívülálló”, ezután pedig – remélhetőleg – a „kutató mint valamelyest kívülálló” formában adhat rólam leírást. Kutatóként más kép látható, mint vendégként; a kívülállóság foka csökkenthető, de – esetemben – teljesen nem feloldható (és teljes feloldása a kutatást magát is veszélyeztetné).

Továbbá a „vendég-státusszal” járó meghatározottság, amelyre szintén a címadó mondat hívta fel a figyelmet, hogy bármennyire törekszik is a kutató kialakítani magáról valamilyen képet, bizonyos jellemzői és tulajdonságai a közösség számára akkor is adottak. Ez nem csupán a már említett, identitásbeli faktorokra érvényes, hanem a kutató személyiségének és eddigi életének fontos elemeire is. Esetemben konkretizálva ez azt jelenti, hogy nem tudnám, nem szeretném és nem is szükséges régi és értékes, felületesebb, de mélyíthető (vendéglátóimmal kialakult) vagy eleve mélyebb (több éves)

¹⁰ A zsidó közösségekben betöltött szerep és az egyéni identitás(ok) szerepéről lásd pl.: Papp 2015:18-20.

¹¹ „Egy antropológiai munka anyaggyűjtése szituációfüggő: bizonyos helyen, bizonyos kulturális rendszerek által meghatározott, bizonyos társadalmi csoporthoz tartozó kutató és ugyanazon a helyen, valamilyen társadalmi csoporthoz tartozó adatközlő között történt párbeszéd alapján.” (Bakó 2004)

barátságaimat a kutatás okán és afelől alapvetően átértékelni. A közösséghez fűződő kapcsolatomban S.re és S. néhány közelebbi barátjára épül, bizonyos szempontból kutatóként is az ő vendégük maradok. Ez pedig rámutat a vendégség egy eddig kevésbé kibontott jelentésére, ami tartalmában szintén rokon a kutatáshoz, nem a kívülállás, hanem a befogadás felől vizsgálva: a vendég és a kutató is „rászorul” vendéglátója/vizsgált közössége türelmére és segítségére, ezek nélkül jelenléte céltalan és akár minden résztvevő félnek kellemetlen lehet.

Írásomban a kutató személyéhez, identitásához és konkrét jelenlétéhez kötődő problémák egy bizonyos csoportjának áttekintésére vállalkoztam. Témaválasztásomat meghatározta tehát, hogy ezek a dilemmák foglalkoztatnak, hiszen jelentősen befolyásolják alig megkezdett kutatásomat és annak várható eredményeit. Céлом azonban nem az volt, hogy biztos válaszokat és megoldásokat találjak saját kutatói identitásom meghatározásával kapcsolatban, inkább olyan irányelvek megfogalmazására törekedtem, amelyek etikai szempontból is elfogadhatóan segítik a közösségbe való integrálódásomat; ugyanakkor elég teret hagynak a terepmunka későbbi szakaszai során felmerülő, a közösség igényeire és az általuk adott lehetőségekre való rugalmas reagáláshoz.

A felvetődött kérdések emellett várhatóan újabb etikai dilemmákkal fognak kiegészülni a terepmunka során, az előzetesen kialakított stratégiák sikere és a tanulságok levonása így a kutatás összegzésekor lesz lehetséges és elengedhetetlen.

Felhasznált irodalom

1. Bakó Boglárka (2004): A terepmunka értelmezése, avagy az etikusság határán. Kisebbségkutatás 3. Online: http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas/kk_2004_03/cikk.php?id=8
2. Baumann Eszter (2013): Egy meleg keresztény imakör kutatását érintő etikai kérdések. In: Kulcskérdések a Társadalomtudományban 2011-2012. Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar, Budapest, 29-39. Online: http://tatk.elte.hu/file/Kulcskerdesek_2011-2012_E-book.pdf
3. Durst Judit (2011): A látogató. Beszélő 16/3. Online: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-latogato>
4. Geertz, Clifford (1995): A tény után – Részletek a könyv egyik fejezetéből. Magyar Lettre Internationale 18. Online: <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre18/10.htm>

5. Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (2008): Résztvevő megfigyelés a saját társadalomban – korszakok szimbolikája. Online:
http://szociologia.tk.mta.hu/uploads/files/archive/Kapitany_Resztvevo_megfigyeles.pdf
6. Murányi Veronika (2013): Ami személyes és ami nem. In: Kulcskérdések a Társadalomtudományban 2011-2012. Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar, Budapest, 21-29. Online:
http://tatk.elte.hu/file/Kulcskerdesek_2011-2012_E-book.pdf
7. Papp Richárd (2015): Bezzeg a mi rabbink – Így nevet egy pesti zsinagóga. Libri, Budapest
8. Schneider Kata 2013: Etikai kérdések egy kulturális antropológiai terepmunka után. In: Kulcskérdések a Társadalomtudományban 2011-2012. Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar, Budapest, 39-45. Online:
http://tatk.elte.hu/file/Kulcskerdesek_2011-2012_E-book.pdf
9. Taylor, Charles (1997): Az elismerés politikája. In: Feischmidt Margit (szerk.): Multikulturalizmus, Osiris, Budapest
10. Zempléni András (2000): Hallgatni tudni – A titokról és az etnológus mások életébe való betolakodásáról. Tabula 3/2, 181-213.

